

СЪВРЕМЕННИ АСПЕКТИ НА СЕМЕЙНОТО ВЪЗПИТАНИЕ

CONTEMPORARY ASPECTS OF FAMILY-BASED EDUCATION

СЕМЕЙСТВОТО И СОЦИАЛНО-ЕМОЦИОНАЛНИТЕ
КОМПЕТЕНТНОСТИ В НАЧАЛЕН ЕТАП НА ОБРАЗОВАНИЕ

Александър Кръстев¹

FAMILY AND SOCIO-EMOTIONAL COMPETENCES
AT THE PRIMARY STAGE OF EDUCATION

Aleksandar Krastev

Abstract: *The family is the first circle of socialization of the child. Within the family system and its culture and beliefs, children quickly learn what is expected from them and what it is like to be part of a group. Families set a model and example by which they influence children's thinking and behaviour. They are natural carriers of values, rituals, and traditions. Also, each family creates its own rules and habits around which it exists. These habits often range from the household level to sharing common activities and behaviour. Families promote socio-emotional learning through implicit, hidden learning – the child learns without knowing that he/she is learning habits, norms, and rules.*

Keywords: *socio-emotional competences; learning; family upbringing; socialization.*

ВЪВЕДЕНИЕ

Семейството е първият кръг на социализация на детето. В системата на семейството и неговите култура и вявания децата бързо научават какво се очаква от тях и какво е да си част от група. Родителите създават модел и пример, чрез който влияят върху мисленето и поведението на децата. То е естествен носител на ценности, ритуали и традиции. Също така създава свои собствени правила и навици, около които съществува. Тези навици са от битово ниво до споделяне на общи дейности и поведение. Семействата насърчават социално-емоционалното учене чрез имплицитно, скрито учене – детето учи без да знае, че учи навици, норми, правила. Предаването на социален опит от едно поколение на друго е естествен процес, при който децата неусетно развиват социални и емоционални умения. „Доброто образование и възпитание, ако се запазят за дълго, ще създадат до-

¹ Александър Кръстев – главен асистент, доктор във ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“ – Педагогически колеж – Плевен.

бри природни качества, добрите пък природни качества, под влиянието на такова възпитание, ще станат още по-добри, отколкото са били като по отношение на всичко друго“ (Платон 2014:158). Различните семейства са носители на различни вярвания, които са подчинени на по-голямата социална рамка за разбиране на ценности, правила и морал. Утвърдената в семейството форма на диалогичност генерира емоционална, интелектуална и духовна подкрепа на социализацията на индивид. Постъпването в училище е началото на етапа на вторична социализация или така нареченото институционализиране на личността (Тасевска 2008:53-54). Децата се учат най-активно от личния пример, като наблюдават и имитират другите. Това несъзнателно учене е част от процеса на овладяване на социални и емоционални умения. Без едно преднамерено и целенасочено приобщаване към общите ценности децата са обречени на житейски трудности. Социалната рамка на детето включва приятели и работни места на родителите, наличието на услуги за подпомагане на семейството, като програми за здраве и социални грижи, ресурси и дейности в общността (Златкова-Дончева 2020:82). Изследване, проведено в Съединените щати, открива, че децата в домакинства с един родител и семейства с ниски доходи имат по-високи нива на социално-емоционални и поведенчески проблеми в сравнение с тези в домакинства с двама родители и с по-високи доходи. Лошото социално и емоционално развитие в ранна детска възраст е рисков фактор за неблагоприятни здравни и социо-емоционални резултати в юношеството и зрелостта, включително психосоциални проблеми по-късно в живота като депресия и самота, злоупотреба с вещества и престъпност (Saleem, Surkan, 2014). Еюбова също потвърждава, че деца, които имат дефицити в емоционалната грамотност, е по-вероятно да изпитват затруднения да се свързват с връстници, учители и др. (Еюбова 2022: 33). Благодарение на хората, които се грижат за нас, развиваме умения за управление на собствените емоции и разбиране тези на другите.

За да се подчертае важноста на социалното общуване, се дава пример с това какво се случва, ако се отглежда дете, изолирани от обществото. „Фералните деца“ (още т. нар: „диви деца“) са живели изолирани от обществото от ранна възраст, с много малък опит, свързан с човешки грижи, любов и социално поведение, както и вербална комуникация. Според енциклопедия Британика¹ **диви деца са** деца, които поради инцидент или умишлена изолация, са израснали с ограничен човешки контакт. На тях се гледа като на източник за научно изследване на фундаментални човешки способности като използването на език. През 20-ти век психолозите се опитвали да разграничат бихевиоризма от биологичната природа. Дивите деца или деца, живели в изолация, са приемани като ключ към пъзела за овладяването на социално-емоционалните компетентности. Такива деца не усвояват социалния код, човешкото в тях може да се развива най-добре само сред хората (Кръстев 2014). Семействата играят важна роля в развитието на социално-емоционалните умения, но в училище се надграждат тези умения в среда, съвместно с връстниците. Често може да има размиване между това, което се случва в класната стая, и това, на което сме свидетели вкъщи. Като отделят време да обяснят социално-емоционалните взаимодействия, семействата играят ролята на модел за това как родителите и децата могат да ги използват в ежедневието. Педагогическите специалисти допълнително подпомагат този процес. Семействата, които разбират ползите, си партнират с учителите. По този начин развиват умения в дома, успоредно с училище, и така децата постигат трайни резултати. Когато семействата и учителите работят заедно, всички печелят. Родителските нагласи се отразяват в устойчивото отношение, което характеризира взаимодействието на всеки възрастен с детето. Те са част от социалните нагласи, тяхното оформяне е дълъг процес, който формира мирогледа (Дерменджиева 2012:18). Овладяването на ключови социални и емоционални компетентности е от решаващо значение в бъдещото развитие на учениците.

МЕТОДОЛОГИЯ

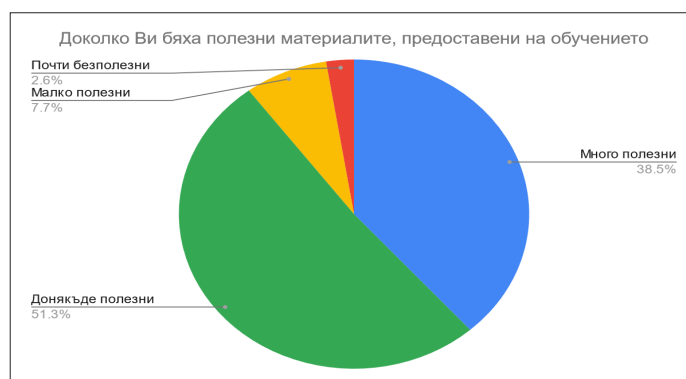
Изследването е част от проект „Палитра от емоции“ на Сдружение „Знание“, съвместно с ОУ „Васил Левски“ град Ловеч, финансиран от Фондация „Лъчезар Цоцорков“. Целта е да се подкрепят учители (преподаващи на ученици I-IV клас) в процеса на изграждане на социално-емоционални компетентности (СЕК), позитивно общуване без агресия и подобряване на себеизразяване сред учениците. Представените резултати са от периода на проекта: 01.04.2021 – 30.05.2022 годи-

на. Използвани са статистически тестове Student's t и Wilcoxon rank. В проекта се включих в качеството си на експерт и взех участие в разработването на програмата и обучението на прилагачите я учители. Програмата за социално-емоционални компетентности бе приложена сред деца от първи до четвърти клас с техните учители, както и още 14 учители. Към всяко дете се включва и един родител в измерването. Интервенцията има класическата логика „разработване на методика – обучение на учители – учителите прилагат методиката с децата в своя клас“. Съществено място в програмата е включването на родителите, което до този момент се оценява като недостатъчно от учителите. Родителите споделят трудности, като липсата на време в анкетите си. Основният механизъм за включването им е чрез учителите и децата.

РЕЗУЛТАТИ

Изследването акцентира върху резултатите при родителите. В измерванията на дейностите от проекта участва родител или настойник на всяко дете. Измерванията са проведени през септември-октомври 2021 г. и май-юни 2022 г. Около 40% откриват промени в мотивацията си за използване на СЕУ във възпитанието на децата си. Над половината от анкетираните определят, че се е повишила увереността им в способностите да ползват СЕУ. Малко повече от 36,7 % от родителите смятат, че личните им социално-емоционални компетентности са се повишили по време на програмата в училище. Първата група от въпроси изследва тяхната субективна и ретроспективна оценка на ефектите по области на промени, като мотивация, увереност, отношения с детето и др. От графичното представяне се виждат силни положителни резултати по отношение на: мотивация да използват СЕК, увереност, родителски подходи, родителски СЕК, както и по-индиректни резултати като отношения дете-родител, поведението на детето като цяло и ученето в училище. Тази група въпроси се отнасят до субективни преценки и поради това е възможно известно завишаване на оценките на родителите. Изследването показва, че няма ясно изразени разлики във възприетите ползи от програмата в различните групи родители. Относно децата се посочва, че стават по-самостоятелни, уверени, търпеливи, решителни, отговорни. Родителите споделят, че са ценни идеите, съветите, полезните знания, както и нарасналите умения за общуване с детето, увереност, способност да анализират нуждите им.

Друга група въпроси отразяват промените в характеристики и поведения, измерени преди и след интервенцията и по този начин са по-малко податливи на субективността на респондентите. На фиг. 3 се наблюдават промени в самооценката на родителите относно способностите да развият СЕК у децата си, поведенията, подпомагащи СЕК и отношенията родител – дете при скала от 1 до 4. Виждат се много разнообразни ефекти, включително влошаване на определени показатели. Първите три айтема отразяват абстрактната самооценка на родителя относно знанията, уменията и практиките на СЕУ (преди и след). При тях има значимо подобрение. Следващата група е с малки промени, някои отрицателни – самооценката на родителите за подкрепата, която оказват на децата си. По отношение на конкретни СЕК-ориентирани поведения се вижда подобрение при повечето показатели. При взаимоотношенията с детето се наблюдават малки и противоречиви промени, като общият ефект не е статистически достоверен.

Фиг 1. Доколко Ви бяха полезни материалите, предоставени на обучението?

Фиг 2. Каква част от наученото в обучението по СЕУ успяхте да приложите?

Фиг 3. Промени в компетенциите за СЕУ при родителите и отношенията им с децата

ДИСКУСИЯ

Отговорите на анкетираните родители доказват ролята на социално-емоционалното обучение и произтичащите от него ползи. То учи родителите на умения, необходими за ефективно и ползотворно общуване с децата им. Подкрепя ги в процеса на регулиране на емоциите, отстояване на правила, сътрудничество, сърдечно общуване, следване на указания и други ключови компетентности. Образованието и възпитанието създават методи за социално, културно, когнитивно

и морално научаване, осветляват начините за формиране на привързаност, мотивация и умения за учене през целия живот (Йонкова 2023:25). Редно е училищната общност да осъзнае, че едно от решенията на проблемите на ученическото поведение и мотивация е свързано с подкрепата на социално-емоционалните умения на родителите. Поведението, което пречи на обучението в класната стая, възпрепятства социалното взаимодействие с учителя и останалите връстници или застрашава околните, се счита за проблем със социализирането (Дамянов 2020:133). Приобщаването на родителите към тази тема има множество измерения. Съществуват редица ползи от прилагането на социално-психологически тренинг: развиват се емпатията, алтруизма, уменията за дебатиране, за многопластово възприемане на живота, идентификацията, преодолява се шаблонността в мисленето и поведението, променят се нагласите спрямо различните личности, осмислят се значими екзистенциални теми като отговорността, избора, свободата и др. (Петрова 2023: 608). Социално-емоционалното обучение не трябва да остава само на територията на училището, а да включва активно и семейството. Изключително важно е училището по привлекателен и ненасилствен начин да приобщи родителите в социално-емоционални практики, за да могат да излязат и извън класната стая. Това е възможно чрез дейности, насочени към семействата, които развиват основни социално-емоционални умения. Редица родители осъзнават ползите от подобно поведение у дома, но не са малко и онези, които не разпознават смисъла на социално-емоционалното учене. Големият въпрос тук е: училището има ли ресурса да поддържа отворена и необвинителна комуникация с родителите, като им осигурява подкрепата, от която се нуждаят, за да насърчават социално приемливото поведение вкъщи.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Подкрепата на социално-емоционалните компетентности на всички ученици е невъзможна без подкрепа от страна на родителите. Взаимодействията учител–ученик са своеобразно продължение и проекция на взаимоотношенията родител–дете и насърчават социално-емоционалното израстване. Родителите дават висока оценка на обучението за развитие на социално-емоционални компетентности, като вероятно това се дължи на интереса към темата. В отговорите на отворени въпроси те споделят, че ги мотивира ентузиазмът на детето им и на учителите. Други искат да помогнат на децата си да се справят с емоциите си. Прилагането на програми за развитие на социално-емоционалните компетентности сред учители, ученици и родителите са пътят към съвместно изграждане на една сигурна и приобщаваща училищна среда. Именно в тази връзка препратката е към по-често използване на преживелищната форма на учене чрез опит и планирането и организирането на комуникацията, така че да се стимулира и поддържа критическото мислене, което стимулира изграждането и поддържането на нагласа за активна рефлексия и себерефлексия, а не да затвърждава приемането на стереотипи и готови модели, (Бакрачева, Замфиров 2022:564).

БЕЛЕЖКИ

¹ <https://www.britannica.com/topic/feral-children>

ЛИТЕРАТУРА

Бакрачева, М. Замфиров, М.(2022). Универсалното място на когнитивните изкривявания при формиране и изразяване на мнение. *Трета научно практическа конференция „Образование и изкуства: Традиции и перспективи“*. Факултет по науки за образованието и изкуствата, СУ „Св. Климент Охридски“ София, с.554–565. // Bakracheva, M. Zamfirov, M. (2022). Universalno място на когнитивните izkrivqvaniq pri formirane i izrazqvine na mnenie. *Treta nauchno prakticheska konferenciq “Obrazovanie i izkustva:Tradicii i perspektivi”*.Fakultet po nauki za obrazovaniето I izkustvata, SU “Sv. sv. Kliment Ohridski” Sofia, s. 554–565.

Дамянов, К.(2020). *Функционално оценяване в приобщаващото образование.* Фабрика за книги. София.//Damqnov. K. (2020). *Funkcionalno ocenqvane v priobshtavashtoto obrazovanie.* Fabrika za knigi. Sofia.

Дерменджиева, С.(2012). *Как да работим с родители.* РААБЕ-България.//Dermendjieva, S. (2012). *Kak da rabotim s roditelite.* RAABE – Bulgaria.

Златкова-Дончева, К. (2020). *Приобщаващо образование за деца в риск и деца с емоционално-поведенчески проблеми.* Издателство Либра Скорп.//Doncheva-Zlatkova. K. (2020). *Priobshtavashto brazovanie za deca v risk I deca s emocionalno-povedencheski problem.* Izdatelstvo Libra Skorp.

Еюбова, С.(2022). *Развитие на емоционална грамотност в предучилищна възраст.* УИ ”Епископ Константин Преславски”. Шумен.//Eubova.S. (2022). *Razvitie na emocionalna gramotnost v peduchilishtna vizrast,* УИ” Episkop Konstantin Preslavski”. Shumen.

Йонкова, К. (2023). *Психологията, човекът и хората. Сб. „30 години специалност психология“ - Годишник за студенти, докторанти и научни ръководители, том 3/2, ред. Манол Манолов и редколегия, УИ „Св.св.Кирил и Методий“, В.Търново, с. 23-27 - Велико Търново.*//Jonkova, K. (2023). *Psihologiqta, choveka i horata. Sb. “30 godini specialnost psihologiq”.* Godishnik za student, doktoranti, I nauchni rykovoditeli tom 3/1, glaven redactor doc. d-r. Manol Manolov UI “Sv.sv. Kiril I Metodi”, V.Tarnovo. s.23-27, Veliko Tarnovo.

Кръстев, А. (2014). *Важна книга.* Медиатех - Плевен.//Krastev, A. (2014). *Vajna kniga.* Mediatex – Pleven.

Петрова, К. (2023). *Приложение на ролевата игра в учебната дисциплина „Социалнопсихологичен тренинг“, Сб. „30 години специалност психология“ - Годишник за студенти, докторанти и научни ръководители, том 3/2, ред. Манол Манолов и редколегия, УИ „Св.св.Кирил и Методий“, В.Търново, с. 605-609 - Велико Търново.*//Petrova, K. (2023). *Prilojenie na rolevata igra v uchebnata disciplina “Socialnopsihologichen trening”,Sb. “30 godini specialnost psihologiq”- Godishnik za student, doktoranti, I nauchni rykovoditeli tom 3/1, glaven redactor doc. d-r. Manol Manolov UI “Sv.sv. Kiril I Metodi”, V.Tarnovo. p.605-609, Veliko Tarnovo.*

Платон. (2014). *Държавата.* Издателство „Изток-Запад“./Platon.(2014). *Darjavata.* Izdatelstvo „İztok-Zapad”.

Тасевска, Д. (2008). *Практикум по психологическо консултиране в училище.* УИ „Св.св. Кирил и Методий“ Велико Търново.//Tasevska, D. (2008). *Praktikum po psihologichesko konsultirane v uchilishte.* UI “Sv. Sv. Kiril i Metodi” Veliko Tarnovo.

Saleem, H., & Surkan, P. (2014). Parental pregnancy wantedness and child social-emotional development. *Maternal and Child Health Journal, 18(4), 930–938.* DOI: 10.1007/s10995-013-1320-z.